

S.D.Ü.
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

**ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE
KATKILARI SEMPOZYUMU**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CONTRIBUTION OF TURKISH
WORLD TO ISLAM**

31 Mayıs-1 Haziran 2007/31 May- 1 June 2007

BİLDİRİLER

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	172590
Tas. No:	956.02 ULU-T

ISPARTA 2007

S.D.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 20
BİLİMSEL TOPLANTILAR SERİSİ: 8

YAYIN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

Dr. Nejdet DURAK

KAPAK

Nejdet DURAK

ISBN

978-9944-452-13-7

Birinci Baskı

Eylül 2007 İSPARTA

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

İsteme Adresi: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi İSPARTA

Tel: =(246) 211 3881 Faks: 0 (246) 237 10 58

BASKI

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Kutlubey Mah. 1004 Sokak No: 15/B İSPARTA

Tel: 0 (246) 233 03 74&75 Faks: 0 (246) 233 03 76

e-mail: fakultekitavevi@yahoo.com.tr

HİNDİSTAN TARİHİNDE VE HİNDİSTAN'IN İSLAMLAŞMASINDA TÜRKLERİN ROLÜ VE KATKILARI

M. Hanefi PALABIYIK*

Hindistan'da Türkler ilkçağlarda görülse de, İslamiyet'in girişi Emevîler zamanında Muhammed b. Kâsım'ın Sind fetihleriyle başlamıştır (710). Fakat bölgede İslamiyet'in kalıcılığı Türk Gazneliler Devleti'yle (1001-1187) başlamış ve Babürlüler Devleti'nin (1526-1858) bölgenin hakimiyetini İngilizlere kaptırmasına kadar devam etmiştir.

Buradaki Müslüman hakimiyeti yakınçağa kadar hemen hemen hep Türk devletleri aracılığıyla sağlanmış ve bölgedeki dinî, ilmî, mimarî, kültürel ve sosyal faaliyetlerin tamamı bu Müslüman Türk devletleri aracılığıyla gelişmiştir. Bölgede kurulan devletlerin bir kısmının Türk olup olmadığı hakkında bir takım tartışmalar varsa da,¹ biz bunlara girmek yerine Türk oldukları daha kesin olanların faaliyetlerine değineceğiz.

Hindistan yarımadasındaki devletler sırasıyla şunlardır: Gazneliler, Gurlular, Delhi Sultanları, Keşmir Sultanları, Gucerat Sultanları, Cavnpur Şarki Sultanları, Malva Sultanları, Behmeniler, Handeş Faruki Sultanları, Babürlüler, Afganistan Şahlığı, İngiliz Hakimiyeti ve Hindistan Cumhuriyeti. Tabii bunların yanında Hindu devletler de sürekli yer almaktadır.

İşte burada, ismi verilen Türk devletlerinin büyüklerinden Gazneliler, Gurlular, Delhi Sultanları ve Babürlüler devri örneklendirilerek, Türklerin Hindistan'ın İslamlaşmasındaki veya Hint-İslam kültür ve medeniyetindeki rolü ve katkıları ele alınacaktır. Bu katkıları üç başlık altında ele almaya çalışacağız.

1. Siyasî ve askerî katkılar.
2. Dinî katkılar.
3. Kültürel katkılar.

1. Siyasî ve Askerî Katkılar:

İslâmiyet'in diğer birçok yerde olduğu gibi Hindistan'da da fetih, ihtida, kolonileştirme ve göçler yoluyla yayıldığını söylemek mümkündür.² İhtida aşağıda kısmen temas edeceğimiz üzere, dinî, tasavvufî ve ticarî münasebetler yoluyla kendiliğinden gelişen bir süreç olup, kolonileştirme ise fetihlerden sonra yapılan iskan faaliyetlerinin getirdiği yayılma hareketleridir.

Hindistan yarımadasına doğru yürütülen fetih faaliyetleri Halife Ömer zamanında İran taraflarına yapılan seferlerle başlamıştır. Sasanî ordusunun önce Kadisiye'de yenilmesi (14/636) ve daha sonra da Nihâvend meydan savaşında İmparatorluğun yıkılması üzerine, Hemedân, Kazvîn, Rey, Azarbeycân, Merv, Belh ve Nişâbûr dahil bütün Horasan'ın fethiyle devam etmiştir (21/641-22/642). Kirmân, Mekrân ve Sîstân da yine Halife Ömer zamanında fethedilmiştir (23/643).³ Halife Osman zamanında, Afganistan'a seferler başlamış (39/659),⁴ Afganistan ve Pencâp 44/664 yılında fethedilerek,⁵ akınlar Hindistan'a yönelmiş ve 87/705-97/715 yılları arasında Buhara, Semerkand, Fergana dahil bütün Mâverâünnehr, Kaşgar ve bazı Afgan ve Hint şehirleri

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Erzurum

¹ Mesela Gurlular hakkında bkz.: Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri Devletler ve Hanedanlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, I, 828; Salim Cöhçe, *Türkler*, "Gurlular" maddesi, *DİA*, Kutupşahiler hakkında bkz.: Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslam Kültürü Çalışmaları*, çev: Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 76

² K. A. Nizami, "Hindistan: Din" maddesi, *DİA*, XVIII, 85

³ Jean Souvaget, *İslâm Dünyası Kısa Kronolojisi*, Ankara 1963, 2. Baskı, 11; Öztuna, *İslam Devletleri*, I, 75, 77

⁴ Öztuna, *İslam Devletleri*, I, 80

⁵ Öztuna, *İslam Devletleri*, I, 105

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

fethedilip Multan içlerine kadar girilmiştir.⁶ Fetih yılından (22/642) itibaren valilerle idare olunan Horasan eyaleti, önce Tâhîrîler'in (206/821-261/875) Kuzeydoğu İran'da, sonra Saffârîler'in (253/867-906/1500) Afganistan Horasan'ında ve daha sonra Mâverâünnehr yörelerinde de Sâ mânîler'in müstakil idareleri altında yönetilmiştir.⁷

Pakistan (Sind), bir ara kısmen Hinduların eline geçtiyse de Karmatîlerin işgaliyle durum değişmiştir. Sind'e ilk İsmâîlî Dâîsi 270/883 yılında gelmiş, Fâtımî Hükümdarı 'Aziz'in bir miktar askerle gönderdiği İbn Şeyban, 367/977 yılında Multan'ı almış ve böylece hutbe, Multan'da Fâtımî Halifesi adına okunmaya başlamıştır.⁸

Hindistan'daki Türk hakimiyeti ilk defa Gazneliler'le başlamış ve Gazneliler'le halifenin kurduğu ilişki, sonraki Türk devletleriyle de aynen devam etmiştir.⁹ Hatta Moğol istilasından sonra da Mısır'daki Abbasi hilafetine bağlılıkları sürmüştür. Karahanlılar, Sâ mânîler vasıtasıyla Müslüman oldukları gibi, Gazneli Devletinin asıl kurucusu sayılan Sebüktegin de köle olarak Sâ mânîlerin memleketine gelince Müslüman olmuştur.¹⁰ Gazneliler'den önceki Hindistan ve daha önceden bu bölgelerde Türklerin mevcudiyeti hususunda ise, tarihin ilk yıllarında hüküm sürmüş olan (muhtemelen Türk) Sakalar, Kuşanlar ve Akhunlar'ın bakiyesi olarak bölgede yaşayan Halaç ve Karluk Türklerinin mevcudiyetinden bahsedebiliriz.¹¹ Bu bağlamda, uzun tarihi boyunca değişik ırklardan çeşitli kavimlerin istilâsına uğramış ve istilâcılar için âdeta bir çıkmaz sokak teşkil etmiş olan Hindistan, çok karışık bir etnik yapıya sahiptir. Ülkenin en eski halklarından biri koyu renkli Dravidler ve Avustraloidlerdir. Daha sonra bu topraklara milâttan önce II. binyılın ortalarında Hint-Ârî kökenli beyazlar, milâttan önce VI. yüzyılda Persler, milâttan önce IV. yüzyılda Yunanlılarla Makedonlar, ardından Akhunlar, Moğollar, Türkler ve Afganlar gelmiştir. Değişik ırk, dil ve dinden insanların gelişi ve tamamının veya bir kısmının mevcut halkla karışarak buraya yerleşmesi Hindistan'da dil ve kültür bakımından büyük bir çeşitliliğe yol açmıştır. Ülkede konuşulan dillerin sayısının 1600 kadar olması da bu çeşitliliğin en önemli delili sayılmalıdır.¹² Günümüzde Eğitim görmüş her Hintlinin genelde üç dil birden öğrenmekte olduğu göz ardı edilmemelidir: Birincisi resmî dil olan İngilizce, ikincisi kendi yerel lehçesini içeren dil, üçüncüsü de kendi eyaletinde konuşulan dil.¹³

Müstakil İslam devletlerinin ortaya çıkışının Abbasiler zamanında vuku bulduğu malumdur. Bu dönemde ortaya çıkan devletlerin sultanları, halifenin güçlü olup olmamasına bakmaksızın, Peygamberin vekili gördükleri halifeye karşı her zaman bağlılık arz etmişlerdir. Bu dönemdeki Türk devletlerinden hemen hemen hiç birinin -zaman zaman aksama ve çatışmanın yol açtığı kurgunluk olsa da¹⁴- Abbasi hilafetiyle aralarının bozulduğuna, halifeye karşı saygısızlık gösterildiğine, hâkimiyet alametlerinden olan hutbede halifenin isminin

⁶ Souvaget, 14-5; Öztuna, I,108; Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev.: İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, 110; bk. T. W. Arnold, *İntişârı İslâm Tarihi*, çev.:Hasan Gündüzler, Ankara, 1982, 2. Baskı, 209-21, 256-96; Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'da İslâmîyet ve Türkler*, Konya, 1988, 87; Mevlânâ Şâh Muhammed İsmail Panî Patî, *İslâm Tarihi*, çev.: Ali Genceli, İstanbul, 1992, 614-9

⁷ Öztuna, *İslam Devletleri*, I, 160, 706-12

⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi I-III*, Ankara, 1987, 2. Baskı, I,94; T. W. Haig, "Multan" maddesi, *İA*, VIII, 578; Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara, 1988, 3. Baskı, 265-6

⁹ Bu hususta geniş malumat ve daha sonraki dönemde bölgede meydana gelen gelişme ve tartışmalar için bkz.: Aziz Ahmed, 7-101

¹⁰ Arnold, 218-9; Z. Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, 3. Baskı, 152

¹¹ Bk. Bayur, *Hindistan Tarihi*, I,54-121; Enver Konukçu, *Kuşanlar ve Akhunlar Tarihi*, Ankara, 1973, Atatürk Üniversitesi Yay.; M. Fuad Köprülü, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten*, Temmuz 1944, C. VIII, sayı: 31, s. 421-52; Bayur, "Ortaçağda Türkler ve Hindistan", *III. Türk Tarih Kongresi*, 1943, 130-55; Richard N. Frye ve Aydın Sayılı, "Selçuklulardan Evvel Ortaşarkta Türkler", *Belleten*, Ocak 1946, C. X, sayı: 37, 97-131; Öztuna, *İslam Devletleri*, I,823

¹² Sırrı Erdinç, "Hindistan-Fizikî ve Beşerî Coğrafya", *DİA*, XVIII,71

¹³ Refik Turan-Fatma Ahsen Turan, "Hindistan'a Yapılan Bir Araştırma Gezisi ve Balabanlar", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz, 2005, Yıl: 12, Sayı: 35, s. 119

¹⁴ Gazneliler için bkz.: Key Kâvûs, *Unsuru'l-Me'âli b. İskender b. Kâbûs b. Vaşmgîr, Kâbûs-Nâme (Nasihât Nâme)*, Neşr ve Tahkik: Reuben Levy, London, 1951, E. J. W. Gibb Memorial Series, s. 119-20; Hamdullâh-ı Müstevfî, *Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Kazvînî, Târih-i Güzide*, Tahkik: Abdülhüseyn Nevâî, Tehran, 1336-9/1917-20, s. 351, Şibli-i Nu'mânî, I,84

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

okunmadığına ve sikkelerden halifenin isminin silindiğine şahit olmamaktayız. Bunların arasına Hindistan'daki Türk devletlerinin yöneticilerini de dâhil edebiliriz.¹⁵

Bastırılan sikkelerin üzerinde görüldüğü şekliyle ve kaynakların verdiği bilgilere göre sultanların, saltanata çıktıkları zamanki halifenin ismini, halifenin ölümünden sonra bile zikretmeye devam etmişlerdir.¹⁶

Gaznelilerden daha fazla Hindistan'ı etkilemiş ve önemli sosyal, ekonomik, siyasî değişikliklere yol açmış olan Delhi Sultanlığı, ülkede hanedanlıklara son vererek ilk defa tek bir devlet olarak birliği sağlamıştır. İkinci birlik ise, Babürlü Ekber Şah zamanında sağlanacaktır. Başta Delhi olmak üzere şehirler mimarî eserlerle süslenmiş, bu arada Moğol istilâsından kaçan âlimlere kucak açılmasıyla ilim ve kültür alanında önemli gelişmeler kaydedilmiş, ticaret hayatı canlanmış ve özellikle Delhi her açıdan zamanın en büyük merkezlerinden biri haline gelip milletlerarası bir hüviyet kazanmıştır.¹⁷

Mısır'da Memluklar'ın Aynu Câlûd zaferinde Moğolları durdurması gibi, geçici de olsa Moğollar'ın Hindistan'a sızmasını, Sultan Balaban'ın oluşturduğu savunma hattı engellemiştir. "Balaban'ın savunma hattı, Halacî ve Tuğluk hanedanlıklarının kurucuları olan Celaleddin el-Halacî ve Gazi Melik'in, sınırların Moğollara karşı koruyucusu unvanıyla halkın sevgi ve saygısını kazandıkları yer olan Deopalpur-Bayana eksenini üzerindeydi; Gazi Melik, bu eksen üzerinde yirmi dokuz Moğol akınına püskürtmekle büyük bir saygınlık kazanmıştı."¹⁸ Tuğluk hanedanının kurucusu Gazi Melik Moğol saldırıları ve Hindu irtidat ve ayaklanmalarını bastırdığı için 'Gazi' unvanını almıştır.¹⁹

Muhammed b. Tuğluk'un İslam Birliğini kurmayı planladığını görmekteyiz. Ancak buna yönelik faaliyetler, Timur'un saldırılarıyla sonuçsuz kalmıştır.²⁰ Şeklen de olsa Abbâsî ve Osmanlı hilafetine olan bağlılık aynı zamanda Sünnilik açısından önemli olmuştur. Hatta Sünnî İslam'ı tek bir birlik olarak düşünen sultanlar da vardır.²¹

2. Dinî Katkılar:

Hindistan'a Türkler'in ve İslamiyetin girerek bir daha çıkmazcasına yerleşmesi Gazneliler'le başlamış ve onların bıraktığı Sünnî gelenek, günümüze kadar aynen devam etmiştir. Abbâsî Hilâfetine cidden ve samimiyetle bağlı bir politika sürdüren Sultan Mahmud, kendisini tâbî kılmak için irtibat kuran Mısır Fâtımî Halifesi ve elçilerine meyl ve iltifat etmemiştir.²² Hatta Nizamülmülk'e göre, Sultan Mahmud devletinin memuriyetlerini Hanefî veya Şafîî olmalarından dolayı hep Horasan Hâce ve Mutasarrıflarına vermiştir.²³

Sultan Mahmud, Hindistan seferlerinde asıl gaye olarak 'cihad'ı gözetmiş²⁴ ve oraya 17 sefer düzenlemiştir.²⁵ Hindistan'a yapılan bu seferlerde çeşitli vesilelerle Karmatîler cezalandırılmış, Hindistan kapıları Müslümanlar için kolaylaşmış, Hindistân-Horasân ticaret yolu iyice açılıp gelişmiş, bölgede bir çok yere camiler yapılarak hocalar tayin edilmiş, bu seferlerden dolayı da Hintlilere bir yılgınlık ve Sultan Mahmud korkusu yerleşmişti.

Kabeye hac zamanı hediyeler gönderilirdi.²⁶

¹⁵ Gazneliler hakkında bakınız.: Hanefî Palabıyık, **Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 70-78

¹⁶ Bkz.: Palabıyık, 129-139. Bu durum Moğol istilâsından sonraki süreçte Delhi sultanlarında da görülmektedir. Bkz.: Aziz Ahmed, s. 15-19

¹⁷ Azmi Özcan, "Hindistan-Tarih" maddesi, **DİA**, XVIII, 76

¹⁸ Aziz Ahmed, s. 24

¹⁹ Aziz Ahmed, s. 27-28

²⁰ Aziz Ahmed, s. 29-31

²¹ Aziz Ahmed, s. 61. Bu hususta bilhassa bkz.: Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara, 2000, s. 65-125

²² Curfâdekânî, 237-9; Gerdizî, 181; İbnu'l- Esîr, IX,340; Fasîh, II,116; Nizâmuddîn-i Ahmed, I,10

²³ N. Mülk, 83

²⁴ Merçil, "Gazneliler 'in Hindistan Siyaseti", 547-61. Hindistan seferleri ile ilgili en menfi görüş Yakubovskiy 'ye ait olmakla birlikte Avrupalı müelliflerin hemen hepsi "Hindistan seferlerinin gayesinin mâlî kazanç, ganimet ve haraç elde etmek olduğu" kanaatinde dirler. Merçil'in mezkur makalesinde verdiği Avrupalı müelliflerin isimlerine çok aşırı olmasa bile, Türkçe'ye tercüme edilen, Hudgson'un eseri de zikredilebilir.

²⁵ Tüm seferler için bkz.: Curfâdekânî, 155-253; Gerdizî, 177-192; İbnu'l- Esîr, IX,179-246

²⁶ İbn Cevzî, XV,171; İbnu'l- Esîr, IX,340, 350; Aziz Ahmed, s. 46

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Ancak gerçek müslüman-Hint toplumu Kuzey Hindistan'ın Gurlular tarafından fethedilmesinden sonra oluştu. Ele geçirilen yerleşim bölgelerinde yapılan camiler ihtida hareketleri için önemli birer merkez teşkil ediyordu. Muhammed b. Tuğluk da fethin hemen arkasından her tarafa dervişler göndererek İslâm'ı tanıtmalarını istemişti. Sonuç olarak Hindistan'da İslâmîyet'in gönüllü ihtidalar ve sûfilerin faaliyetleriyle yayıldığı söylenebilir. Kaynaklarda sûfilerin bu alanda başarılarını gösteren birçok olay nakledilmektedir.

Hindistan'da İslâmîyet'in yayılmasında etkili olan bir diğer faktör de XII ve XIII. yüzyıllarda Orta Asya'dan Hindistan'a göç eden müslüman ailelerdir. Bunlar, o sıralarda gelişimini sürdüren Delhi Sultanlığı'na gereken idarî kadroları sağlıyor ve ülkeye kültürel canlılık katıyorlardı. Çünkü bu ailelerin önemli simaları hemen bir dinî-kültürel tesir sahası oluşturuyor ve oturdukları yerin etrafında camiler, medreseler, tekkeler, zaviyeler ortaya çıkıyordu. Hemen hemen Hindistan'ın bütün önemli iskân yerlerinde bunlardan bir veya birkaç aile bulunuyordu. Kaynaklarda, Moğol baskısı yüzünden Hindistan'a göç eden ve Bedâûn, Sâmâne ve Biyâne gibi şehirlere yerleşen ailelerden bahsedilmektedir. Kast dışı ve düşük kastlı Hindûlar'ın kitleler halinde ihtidası, Moğol baskısı, bitmeyen göçler, erken zamanlarda kurulan müslüman-Arap kolonileri ve sûfilerin faaliyetleri, değişik müslüman grupların topyekûn bir sosyal varlık olarak ortaya çıkmasını sağlayan gelişmelerdi.²⁷

3. Kültürel Katkıları:

Köprülü, Gazneliler'e ait bir takım özellikleri onların Türklerini ifade sadedinde izah eder: "...Tamamiyle askeri bir teşkilattan ibaret olup millî bir esasa dayanmayan bu Türk saltanatı, içerden veraset kavgalarıyla ve dışardan Selçukîler ve bilhassa Gurîler gibi kuvvetli rakiplerle uğraşması sebebiyle uzun bir hayata sahip olamamıştır. Bu Türk saltanatının Türk ve İslâm tarihindeki başlıca rolü, kuzey Hint fütuhatına yol açarak İslâmîyet'e Pencap'ta kuvvetli bir dayanak noktası vücuda getirmesi ve Sultan Muizzuddin'in daha sonra Hint'deki büyük fütuhatına bu suretle sağlam bir zemin hazırlanmış olmasıdır."²⁸ Fakat sadece bununla da yetinilmemiş, ilaveten ilmî ve kültürel faaliyetlerde de bulunulmuştur.

Alim ve ediplerin himaye edilmesi, hiç şüphesiz, ilmî ve edebî bir eğitim ve terbiye alan sultanların²⁹ hamiyetperver ve ilimpver karakterleriyle ilgilidir. Buna bizzat hükümdarların ilmî ve edebî faaliyetleri de şahittir ve bu şahitliği birçok kaynakta görmek mümkündür: Mesela; Sultan Mahmud başkent Gazne'yi abidevî eserlerle süslerken, burada gayet büyük bir akademi de tesis etmiş, bunu büyük gelirlerle pek çok imkana kavuşturmuştur. Onun edebî muhitindeki dehalar arasında, meşhur ilim adamı ve tarihçi el-Birûnî ile İranlı meşhur şair Firdevsî'yi saymak mümkündür.³⁰ Bununla birlikte Gazne, özellikle Mahmud zamanında, sadece şair ve ediplerin değil, müderris, vâiz, hâtip ve medrese talebelerinin de toplandığı eşsiz bir ilim merkezi olmuştur.³¹

Gazneliler devrinde zikredilmesi gereken diğer bazı meşhur alimler arasında tarih yazıcıları gelmektedir. Bunlardan biri olan Ebû'n- Nasr Muhammed b. Abdulcebbâr el-Utbi (961-1040), Sâmânîler'in Horasan ordusu kumandanı Ebû Ali Simcûrî'ye ve bir süre sonra da kısa bir müddet Sebüktegin'e katiplik etmiş, daha sonra oğulları İsmail ve Mahmud'un hizmetinde katip, elçi ve sâhib-i berîd olarak çalışmıştır. 1021 senesine doğru meşhur eseri *Kitâbu'l- Yemînî*'yi tamamlayarak Sultan Mahmud'un veziri Şemsu'l- Kufât Ahmet b. Hasan el-Meymendî'ye sunmuştur.³² Diğer bir tarihçi de *Târîh-i Beyhakî* (veya *Târîh-i Mesûdî*)'nin yazarı Ebû'l- Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (996-1077)'dir. Beyhakî, 1021 tarihinden itibaren 19 yıl Gazneliler'in Divân-ı Risâletinde hizmet vermiştir. Daha sonra da birtakım memuriyetlerde bulunarak 1059 yılında kendini, eserini tamamlamaya verebilmek için istirahatına çekilmiştir. Beyhakî'nin, saray hayatı, devlet idaresi ve memuriyetler hakkında verdiği kıymetli malumatlar, hem de hepsinin bizzat yakın şahidi olarak, bize

²⁷ Nizami, XVIII,86

²⁸ Köprülü, Tür. Tar., 123-4. Metin kısmen sadeleştirilmiştir.

²⁹ Bkz. Ukaylî, Seyfeddîn Hâcî b. Nizâm, *Âsârü'l- Vûzerâ*, (nşr. Mîr Celâleddin Huseynî Ermevî), Tehrân, 1337, s. 152; Nâsiruddîn-i Münşî-i Kirmânî. *Nesâimu'l- Eshâr min Letâîmi'l- Ahbâr der Târîh-i Vuzerâ*, (nşr. Mîr Celâleddin Hüseyin Ermevî), Tehrân, 1378/1958, s. 41; Hasan Enverî, *İstîlâhât-ı Divânî-i Devre-i Gazneli ve Selçukî*, Tehrân, 1355/1936, s.7

³⁰ Philip Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi I-VI*, (nşr. S. Tuğ), İstanbul 1989, III,732

³¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1998, 17. Baskı, s. 379

³² Barthold, *Türkistan*, 20-1; Günaltay, 117; Nazım, "Utbi", XIII,83

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

sunulmaktadır.³³ *Zeynu'l-Ahbâr* adlı eserin müellifi olan Ebû Sa'îd Abdu'l- Hayy b. ed-Dehhâk b. Mahmûd-i Gerdîzî (1009?-1053 sonrası) de eserini 1050 yılında Gazneli Sultanı Abdurreşîd'e ithâf ettiği bilinmektedir.³⁴

İbn Hassûl da (v. 1058) Rey'in Gazneliler'in eline geçmesiyle birlikte Sultan Mahmud'un himayesine girmiş bir alimdir.³⁵ es-Se'âlebî Ebû Mansûr el-Huseyn b. Muhammed el-Merğânî hakkında bilinen tek şey *Gureru's- Siyer* veya *Kitâbu'l- Gurer fi Siyeri'l- Mulûk ve Ahbârihim* adlı tarih kitabını Sultan Mahmud'un kardeşi Nasr'a ithaf etmiş olmasıdır.³⁶ Devrin meşhur edîp ve katiplerinden biri olan Ebû'l- Feth-i Bustî (v. 1010), Sebüktegin'in bu şehri ele geçmesiyle ona hizmete başladı.³⁷

Sultan Mahmud'un tarihe olan ilgi ve bilgisini gösteren, âlimleri kabul edip, onlara ikramda bulunduğundan ve saygı gösterdiğinden bahseden birçok rivayet vardır.³⁸

Sultan Mahmud, çevresindeki sufileri ziyaret eder onlarla oturup konuşur, ihtiyaçlarını görür,³⁹ âlimlerle sohbet meclisleri tertiplerdi.⁴⁰

Sultan Mahmud'un kardeşleri ve oğulları da iyi bir tahsil görmüşler,⁴¹ âlimlere ilgi göstermişler, çok sayıda tekke, ribat, medrese ve mescit yaptırmışlardır.⁴² Abdullah b. Mukaffa'nın Pehlevce'den Arapça'ya çevirdiği '*Kelile ve Dimne*', Behramşah'ın emriyle Farsça'ya tercüme edilmiş ve adı geçen kitabın İran ve Hindistan'da genel yaygınlığı elde etmesi o günden itibaren başlamıştır.⁴³

Gazneliler zamanında daha sonraları başkent olarak kullanılan Lahor şehri de, Gazne'den sonra ikinci bir ilim ve irfan merkezi olmuş ve orada da medeniyet yükselmiştir.⁴⁴

Gazneliler döneminde görülen yoğun ilmî faaliyetlerden birisi de, bol miktarda medresenin açılması ve bu yolla hem ilme, hem de dine hizmet edilmiş olmasıdır. Bu bağlamda en görkemli eğitim hizmeti veren medreseler de ilk defa Sultan Mahmud zamanında tesis edilmiştir.⁴⁵ Bu medreselerde bir taraftan matematik, astronomi, fizik, tıp vs. ile dinî, ahlakî ve sosyal konular ehli sünnet tarzına göre okutuluyor.⁴⁶

³³ Barthold, "Beyhakî", II,282-4; Yazıcı, "Beyhakî", VI,63-4

³⁴ Barthold "Gerdizi", IV,766; Nazım, *Sultân Mahmûd*, 5-6; Bilgin, "Gerdizi", XIV,29-30

³⁵ Kucur, "İbn Hassul", XX,29

³⁶ C. Brockelmann, "Seâlebî", X,226; V.V. Barthold, *Türkistan*, 20

³⁷ Curfâdekânî, 33-5; İbnu'l- Esîr, IX,220; Fasîh-i Hâfî, II,114; Brown, I,98-100; H.İ. Hasan, IV,329

³⁸ İbn Hallikan, Ebû'l- Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefâyâtü'l- A'yân ve Enbâu Ebnâi'z- Zemân V*, (nşr. İhsân 'Abbâs), Beyrût 1968,s.180 vd; es-Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdilvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî, *Tabakâtü's- Şâfi'iyeti'l- Kübrâ V*, (nşr. M. Muhammed et-Tenâhî- A. Muhammed el-Halû), Kâhire 1386/1967, s. 316; İbn Funduk, *Târih-i Beyhak*, ???, s. 185 vd.; İbnu'l- Esîr, İzzeddin Ebû'l- Hasen Ali eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't- Târih I-XII*, (nşr: C. J. Tornberg) Beyrut, 1385/1965, IX, 350, 371-2; Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh I*, (nşr., N. Lugal), İstanbul, 1990, s. 63; İbn Ebî 'Useybî'a, *Kitâbu Uyûni'l- Enbâ fi Tabakâti'l- Etibbâ I-II*, (nşr., İ. ed-Dehhân), Kahire 1882, I,322; Hamdullâh Müstevfî, s. 397; Şibli-i Nu'mânî-i Hindî. *Şi'ru'l- 'Acem ya Târih-i Şuarâ ve Edebiyât-ı İrân I-V*, Farsça'ya Ter.: S. Muhammed Takî Fahr Dâ'î Geylânî, Tahran, 1335/1916, I,97; Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.79; A. Sayılı, "*İbn Sina'da Astronomi ve Astroloji*", *İbn Sina Doğumunun 1000. Yılı Armağanı*, (nşr., A. Sayılı), Ankara 1984, s. 190

³⁹ Hândmîr, Gıyâsuddîn-i Humâmuddîn el-Hüseynî, *Dustûru'l- Vüzerâ*, (nşr., Sa'îd Nefisi), Tehrân 1317/1899, s. 141

⁴⁰ İbn Hallikan, V,177 vd.

⁴¹ el-Beyhakî, Ebû'l- Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târih-i Beyhakî (veya Târih-i Mes'udî)*, Tashih: Ali Ekber Feyyâz, Meşhed, 1350/1931, s. 164; İbnu'l- Esîr, IX,131, X,167 vd; el-Cüzcânî, Ebû 'Amr Minhâceddin Osman b. Sirâceddin Muhammed, *Tabakât-ı Nâsîri I-II*, (nşr., Abdu'l- Hayy Habîbî), Kabil, 1963, I,231; Nizâmuddîn-i Ahmed, Hâce, *Tabakât-ı Ekberî I-II*, Calcutta, 1927, I,32; el-Bedâyûnî, Abdu'l- Kâdir b. Mulûk Şâh, *Muntehabu't- Tevârih I-III*, (nşr., Mevlevî Ahmed Ali), Kalkutta 1865, I,35; Enveri, s. 7 vd.

⁴² İbnu'l- Esîr, IX,487; Devletşâh, I, s. 160; Mübarek Galip, *Hindistan'da Türk Hükümdarları*, İstanbul 1341, s. 9

⁴³ Senây-i Gaznevî Behram Şah'ın şairlerinden olduğu gibi cülûsunda kaside söyleyen Seyyid Hasenî Gaznevî'de bu cümledendir. Bkz. Reşiduddin Fazlullâh, *Câmi'u't- Tevârih II/4*, (nşr., A. Ateş), Ankara, 1957, s. 219; Hamdullâh Müstevfî, s. 401 ve 706; Nizâmuddîn-i Ahmed, I, 34; Fasîh, Ahmed b. Celaluddin Muhammed Hâfî, *Mucmel-i Fasîhî I-II*, (nşr: Mahmud Ferruh), Meşhed, 1341/1922, II,221; Şibli-i Nu'mânî, I,163; Devletşâh, I, s. 129. Kafesoğlu, s. 395, Kaynaklarımız Kelile ve Dimne'nin mütercimi'nin İmam Nizâmuddîn Nasrullâh b. Abdulhamîd Ebû'l- Me'âli veya Üstad Ebû'l- Mehâmid-i Gaznevî olduğunu kaydederler.

⁴⁴ Palabiyik, s. 164

⁴⁵ O. Aslanapa, "*Ortaçağın En Eski Yatılı İlim ve Kültür Merkezleri*", *Türk Kültürü*, III/1-2 (Ekim 1963), s. 34; Osman Turan *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1993, 4. Baskı, s. 332

⁴⁶ O. Aslanapa, s. 36

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Bu dönemde Nişabur yanında Beyhak'ta da inşa edilmiş pek çok başka medrese mevcuttu.⁴⁷ Kaynaklara göre, Sultan Mahmud'un Gazne Camii yanına inşa ettirdiği medresede okuyan talebeler ve hocalar için bir vakıf tesis ettiğini ve bu yolla bol aylık ve yıllık vermek suretiyle onların maişetini temin ettiğini göstermektedir.⁴⁸

Gazneliler zamanında pekçok kütüphane tesis edilmiştir ki, bunların kıymet ve ehemmiyeti hakkında kaynaklar oldukça bol bilgi vermektedir.⁴⁹ Sultan Mahmud Gazne Camiinin civarına geniş bir medrese yaptırdı. Bu, hem medrese hem kütüphane idi.⁵⁰ İlaveten Dâru'l-'Ulûm adlı bir medrese ile birlikte, kapının yanında içinde antika eşyalar, nadir ve eşi bulunmayan eserlerin toplandığı adeta bir müze de tesis etmişti.⁵¹

İlmin ve alimlerin himaye edilmesinde Gazneli sultanları özel bir yere sahiptir. Bu himaye de, sultanların, kendi devirlerinde isimleri duyulan, meşhur alim ve edipleri saraylarına toplamaları şeklinde olmuştur. Bîrûnî, Ebû Nasr Mansûr el-İrakî ve Hasen Ebû'l- Hayr b. Hammâr bu şekilde saraya çağrılan alimlerdendir.⁵² Saray astronomu ve astroloğu olarak bilinen el-Bîrûnî, kendisine Hinduizm'inin çeşitli yönlerini inceleme fırsatı sağlayan Hindistan seferi de dahil, Sultan Mahmud'la birlikte pek çok savaşa katıldı. 1032'de tekrar Gazne'ye dönerek hemen hemen Kitâbu't- Tefhîm kadar meşhur olan "*Tahkik Mâ li'l- Hind*"i yazdı.

İranlı şair ve edip Nâsır-ı Hüsrev, 1003'te doğdu, 1030 tarihinde, yani daha 26 yaşına varmadan evvel Belh'de Gazneli Mahmud'un, sonra da oğlu Mesud'un hizmetlerinde bulunmuştur.⁵³

el-Hakim Yahya b. Muhammed el-Gaznevi el-Müneccim el-Müzehhib,⁵⁴ Ebû Bekr b. Furek,⁵⁵ Ebû Sa'd Muhammed b. Mansûr b. el-Hasen b. Muhammed b. Ali el-Cevlekî,⁵⁶ Ebû Nasr Ahmed b. Ali b. İsmail Mîkâlî ve iki oğlu Ebû'l- Fadl Ubeydullâh ve Ebû İbrahim İsmail,⁵⁷ Ebu Cafer Muhammed b. Musa b. Ahmed b. Musa b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebi Talib,⁵⁸ Ebu'l- Berekât Ali b. el-Hüseyn Ali b. Cafer b. Muhammed el-Alevî,⁵⁹ Herat kâdîsı Ebu'l- Kâsım Ali b. el-Hüseyn Dâvudî meşhur alimlerdi.⁶⁰ Ebû Mansûr Ahmed b. 'Abdu's- Samed eş-Şîrâzî⁶¹ Abdurrah b. Mansur el-Gaznevi⁶² devrin en ileri gelen alim ve şahsiyetlerindendir.

Kerrâmîlerin başkanı olan Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Mehmeşâd Nişabur reisliği ile görevlendirilmiştir.⁶³ Ebû'l- Hasan el-Aksâsî 1022'de Sultan Mahmud'un hacca gönderdiği kafilede yer almıştır.⁶⁴ Şafii fakihi Ebû Ali Zâhir b. Ahmed b. Muhammed b. İsa Ebû Muhammed es-Serahsî,⁶⁵ Ebû Turâb Ahmed b. İsa b. Tâhir b. Abdillâh b. el-Hüseyn b. Ali b. el-Hasen b. Ali b. Ali b. Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib⁶⁶

⁴⁷ İbn Funduk, s. 195, 205

⁴⁸ Curfâdekânî, Ebû's- Şeref Nâsîh b. Zafer b. Sa'd, *Tercüme-i Târihi-i Yemînî*, Tas. ve Tah.: Cafer Şî'ar, Tehrân, 1345, s. 250; Beyhakî, s. 53. Bu hususta Rıza Nur; "Onikinci Hindistan seferinden sonra, Sultan Mahmud bu seferden elde edilen ganimeti Gazne'nin imarı için harcamış, orada cami medrese, hamamlar, saraylar, çarşılar, su yolları vs. yaptırmıştır. Bu camilerden birinin bütün tarzları mermer ve granit olup ismi '*Arûsetu's- Semâ'dır*. Buradaki medreselere iradlar ve hocalar tayin etmiş, kıymetli kitaplarla gayet zengin kütüphaneler yaptırmıştır." demektedir. Bkz. Rıza Nur, *Türk Tarihi I-XII*, (nşr., E. Kılıç), İstanbul 1979, IV181

⁴⁹ İbn Hallikan, II, s. 158; en-Nizâmî el- 'Ârûzî, Ahmed b. Ömer b. Ali es-Semerkandî, *Çehâr Mâkâle*, (nşr., Muhammed Kazvînî- Muhammed Mu'in), Tehrân 1334/1955, s. 151 vd.; el-Hüseynî, Sadrettin Ebû'l- Hasen Ali b. Nâsır, *Ahbârü'd- Devleti's- Selçûkiyye*, (nşr., N. Lügâl), Ankara 1943, s. 5; İbnu'l- Esîr, IX, s. 435 vd.; E. G. Browne, *A Literary History of Persia I-IV*, Cambridge, 1956, II,96 vd.; M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (nşr., O. Köprülü - N. Pekin), İstanbul 1986, s. 183; W. Durant, *İslam Medeniyeti*, (nşr., O. Bahaeddin), İstanbul, s. 33

⁵⁰ Bkz. Curfâdekânî, s. 250

⁵¹ Bkz. Şibli-i Nu'mânî, s. I,45

⁵² en-Nizâmî el- 'Ârûzî, s. 151 vd.; E.G. Browne, s. 96 vd.; H. İ. Hasan, IV, s. 275

⁵³ M. Nazif Şahinoğlu, "*Nâsır-ı Hüsrev*", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Araştırma Dergisi*, S. 15, (1986), s. 133-153, 140; Ayrıca bkz.: Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (nşr., Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1988, s. I-XXX; E. Berthels, "*Nâsır-ı Hüsrev*" *İA, IX*, s. 96 vd.

⁵⁴ İbn Funduk, s. 242

⁵⁵ M. Şerafettin, "*Kerrâmîler*", *Darulfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, III/11*, (Nisan 1929), s. 6 vd.

⁵⁶ Sehmi, *Târihu Cürçân*, (nşr. M. Abdulmu'id Hân), Beyrut, 1407/1987, s. 454

⁵⁷ Curfâdekânî, s. 253 vd.

⁵⁸ Curfâdekânî, s. 262 vd.

⁵⁹ Curfâdekânî, s. 265 vd.

⁶⁰ Curfâdekânî, s. 269 vd.

⁶¹ Curfâdekânî, s. 273 vd.

⁶² Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhatu's- Sudûr ve Ayetu's- Surûr II*, (nşr. A. Ateş), Ankara 1957, s. 444

⁶³ Curfâdekânî, s. 392 vd.

⁶⁴ İbnu'l- Esîr, IX, s. 325

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

İmam Abdurrahman b. Ebî Şureyh b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî,⁶⁷ fakîh İsmail b. Ahmed b. İbrahim b. İsmail Ebû Sa'd el-İsmailî,⁶⁸ İmam Ebû Abdillah Hüseyin b. Muhammed b. Halîm el-Halîmî,⁶⁹ Ebû Ali el-Hasen b Ali ed-Dukâk⁷⁰ devrin en ileri gelen zahit ve âlimlerindendir

Âlimlerin yanında Gazneli devri mutasavvıfları ve tasavvuf hayatı hakkında önemli bilgilere sahip bulunmaktayız.⁷¹ Ebu'l- Hasan Harakânî en meşhur mutasavvıflarındandır.⁷² Yine mutasavvıflardan Şeyh Ebû'l- Hasan Ali Gaznevi (öl.1072), "*Keşfu'l- Mahcûb li Erbâbi'l- Kulûb*" adlı kıymetli bir eser bırakırken,⁷³ Horasan'ın en meşhur şeyhi olarak bilinen ve Hoca Ahmed Yesevî'nin de hocası olan Yusuf-ı Hemedânî, ömrünü Herat'ta geçirmiş, 1140'da Merv'de vefat etmiştir.⁷⁴ Yusuf Hemadânî'nin şeyhi ise arif şeyh Ebû Ali-i Fâremedî idi. Ünlü İslam alimi Gazali de, bu Ebû Ali'ye ihtisab etmiştir.⁷⁵ Merv'de şeyh Ebû Yakub Yusuf 'da mutasavvıflar içerisinde yer alan alimlerdendir.⁷⁶

Bu dönemde sufilerin kaldıkları ribatlardan da bahsedilmektedir. Mesela Gazneli sufi Abdurrezzak, "*Attâb*" ribatında kalmaktaydı.⁷⁷ Sufilerden Ebû'l- Hasan Ali b. Osman el-Hucvîrî'de (1000-1072) Gazneli olup Lahor'da vefat etmiştir.⁷⁸ Sufi Ebu'l- Kasım Ahmed b. İshak b. Musa ise Dandanakan'lıdır.⁷⁹ Ebû'l- 'Alâ Muhammed b. Ali b. Hassûl Safiyy el-Hazreteyn,⁸⁰ sûfî, şair ve Melameti şeyhi olan Ebû Sa'îd-i Ebû'l- Hayr (1048) da Gazneli devri alim ve mutasavvıflarındandır.⁸¹ Onun babası bir saray yaptırmış, sarayda duvarlara, dostu olan Sultan Mahmud'un askerlerinin ve fillerinin resimlerini işletmiştir.⁸²

Sultan Mahmud Gazne'yi, o tarihte hiçbir yerde benzeri olmayan saraylar, camiler, su yolları ve daha sosyal yardımlaşma müesseseleriyle süslemiştir. 1005'de başlayan meşhur Hindistan seferlerinden sonra memleketinin imarına gayret sarf etmiştir.⁸³

Böyle bir devlette ilmî ve edebî faaliyetler kadar sanatla ilgili çalışmalar da dikkat çekici bir mahiyeti haizdir. Şimdilik bunlardan sadece bir kısmı söz konusu edilebilecektir.

Topkapı sarayı kütüphanesinde bulunan "*Varaka ve Gülşah*" adlı yazma hikayeyi, İran şairi Ayyukî, manzum bir eser haline getirerek Sultan Mahmud'a ithaf etmiştir. Yetmiş varaklık bu eserde yetmişbir minyatür vardır ve bu eserin tezhip ve minyatürlerini yapan, Gazne'de Sultan'ın sarayında mutad nakışhânesinde çalışan Mahmud namında nakkâş bir ressamdır.⁸⁴

Musiki'nin Hindistan'da dini ayinlerde kullanılması geleneği eskilere dayanmaktadır. İslâmîyetin yayılması ile Türk, İran ve Arap musikisi de Hindistan'da etkili olmaya başlamıştır. Yalnız bu etkinin ne kadar geriye gittiği bilinmemektedir. Ancak Sultan Mahmud'un Hindistan'a girmesi ve beraberinde musiki üstatlarını

⁶⁵ Fasîh-i Hâfî, II, s. 104

⁶⁶ Fasîh-i Hâfî, II, s. 105

⁶⁷ Fasîh-i Hâfî, II, s. 107

⁶⁸ Fasîh-i Hâfî, II, s. 111

⁶⁹ Fasîh-i Hâfî, II, s. 116

⁷⁰ Fasîh-i Hâfî, II, s. 118

⁷¹ K. Kufralı, "*Gazneli ve Selçuklular Devrinin Tezkiir Muhiti*", IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 10-14 Kasım 1948), Ankara 1952, s. 261-82

⁷² S. Uludağ, "*Harakânî*" *DİA*, XVI, s. 93 vd.; Devletşah, I, s. 106. Menkıbeleri için bkz.: Ferideddin Attâr, *Tezkiretü'l- Evliyâ*, (nşr., S. Uludağ), İstanbul 1991, s. 670 vd.; Ebu'l- Hasan Harakânî, *Nûru'l- 'Ulûm*, (nşr. Ş. Kantarcı), Ankara 1997

⁷³ Agah Sırrı Levent, *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Ankara 1988, s. 230

⁷⁴ İbn Hallikân, VII, s. 78 vd.; Devletşah, I, s. 161; M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1991, s. 64 vd.

⁷⁵ Devletşah, I, s. 162

⁷⁶ Devletşah, I, s. 165

⁷⁷ İbnu'l- Esîr, X, s. 302

⁷⁸ S. Uludağ, "*Hucvîrî*" *DİA*, XVIII, s. 458 vd.

⁷⁹ B. Zahoder, "*Dendanekan*", (nşr.: İ. Kaynak) *Belleten*, XVIII/72, (1954), s. 585

⁸⁰ Râvendî, II, s. 439 vd.

⁸¹ T. Yazıcı, "*Ebû Saîd-i Ebû'l- Hayr*" *DİA*, X, s. 220 vd.; M. F. Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 126; A. Y. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler*, Ankara, 1992, s. 21 vd.; E. G. Browne, II, s. 265 vd.

⁸² İ. A. Çubukcu, *Türk İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara, 1987, s. 32, 43

⁸³ S. Ünver, a.g.m., s. 18

⁸⁴ S. K. Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul, 1984, s. 191

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

getirmesi, böyle bir akımın başlangıcına esas olarak alınabilir.⁸⁵ Bu üstatlar Farabî ve İbn Sinâ gibi müzikologların Yunan musikisinden istifade ederek yazdığı nazariyeler ve eski Arap ile İran musikisi sistemlerini de beraberlerinde getirip Hindistan'da yeni mektepler açarak bu akıma hız kazandırmış iseler de, Türk musikisi sisteminin hakimiyeti günümüze kadar sürmüştür.⁸⁶

Ebû Nasr Mansûr el-İrakî ressam olup, Sultan Mahmud, Ona çağrısına uymayıp kaçan Ebû Ali Sînâ'nın resmini yaptırmış ve diğer ressamlar vasıtasıyla çoğalttırarak bütün eyaletlere göndertmiştir. Bundan maksat İbn Sînâ'nın aranması ve tutuklanarak Gazne'ye gönderilmesini sağlamaktır.⁸⁷ Nitekim İbn Sina, Emir Kâbûs'un yanına gittiğinde, Emir, Onu, Sultan Mahmud'un gönderdiği resimlerden tanıyacaktı.⁸⁸ Ayrıca Sultan Mahmud, sarayını kendisi, ordusu ve fillerinin resimleriyle süslemiştir.⁸⁹ Oğlu Mesud'un da tahta geçmeden önce, odalarının duvarlarını İran ve Hint kaynaklarındaki aşk sahnelerinin resimleriyle doldurduğu bir köşk yaptırdığından bahsedilir.⁹⁰ Esasen, Mesud'un planlarını bizzat kendisinin çizip kalıntıları zamanımıza kadar ulaşan ve kabul dairesindeki resimleri Türk askeri kıyafetlerin en güzel numunelerini oluşturduğu sarayı, ayrı bir çalışmanın konusu olacaktır.

Gazne sarayının baş şairi olarak bilinen Unsurî (961-1040), saray kasidecisi olan Ferruhî-yi Sîstânî (v. 1038), Esedî-i Tûsî (v. 1073), Mesudî-yi Sa'd-i Salmân (1042?-1121), Mînuçîhr-i Damğânî (v. 1040), Senâî (1072?-1131), Osman-ı Muhtarî'dir (v. 1159?), Ebû'l- Ferec-i Rûnî (v. 1098) ve Seyyid Hasen-i Gaznevî (v. 1111) gibi isimler de bu devir için zikredilebilecek meşhur şairlerdendir.

Mahmud zamanında bütün ülkenin özellikle Gazne, Nişabur, Belh, Herat gibi şehirlerin imarından, cami, medrese, saraylar, çarşılar, bahçeler vs. gibi imar eserlerinden, bolluk ve güzelliklerinden muasır tarihçiler övgü ile bahsetmektedirler.⁹¹ Belh'de 'Bâzâr-ı Âşikân' adlı bir çarşının yaptırılmış olduğu ve İlik Han'ın şehri işgal ettiği zaman, halkın karşı koyması sebebiyle bu çarşığı yakmış olduğu, bundan dolayı da, Mahmud'un ahaliyi azarladığı Beyhakî'nin kayıtları arasındadır.⁹² Ayrıca Gazne dolaylarında Mahmud'a atfedilen bir çok sulama kanalından ve Bend-i Mahmudî denen bir barajdan bahsedilmektedir.⁹³

Sultan Mahmud, Hz. Ali'nin torunlarından Ali b. Mûsâ er-Rızâ ile halife Harun er-Reşîd'in Tus'da bulunan türbelerini de onarmıştır Kendisi Ceyhun nehri üzerinde oğlu Mesud ise Gazne'de birer köprü yaptırmıştır.⁹⁴

XII ve XIII. yüzyıllarda İslâm düşüncesi, dinî ilimlerin değişik dallarında Hindistan dışında ortaya konulmuş klasik eserlere dayanmaktaydı. Bu dönemde genel eğilim, İslâm düşüncesinde yeni ufuklar açmaktan çok mevcut bilgilerin muhafazası şeklindeydi. XIII. yüzyılda Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin Hindistan'a girmesiyle dinî düşüncede bir dalgalanma görülür. Fîrûz Şah Tuğluk zamanında (1351-1388) *Fusûsü'l-hikem* yaygın şekilde okunuyordu. Mevlânâ'nın Mesnevi'si de tasavvufî düşüncenin yayılmasında etkili olmuştur. Seyyid Ali Hemedânî, Şerefeddin ed-Dihlevî, Mes'ûd Bek ve Mahdum el-Mehâimî gibi önde gelen ilim adamları ve mutasavvıfları idi.

Hindistan'ın dinî-kültürel hayatında daha sonra Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin etkisi görülür. Sultan Muhammed b. Tuğluk İbn Teymiyye'nin fikirlerinden etkilendi. Bu etki siyasî ve dinî meselelerde, özellikle de mutasavvıflarla ilişkilerde kendini hissettirmeye başladı. Sonuçta İbnü'l-Arabî ile İbn Teymiyye'nin görüşleri arasında bir çatışma söz konusu oldu. Böylece ulemâ ve Tuğluklu sultanları mutasavvıflarla mücadele etmeyi kararlaştırdılar. Denilebilir ki Hindistan tarihinin fıkıh literatürü açısından en verimli çağı olan XIV. yüzyılda

⁸⁵ Sultan Mesud'un ordusu ile Tirmiz'de Ceyhun nehrinde, gemilerde kale kutvali (muhafız) Kutluğ Tegin tarafından hazırlanan bir eğlence de üçyüz mutrib ve tabl-zen, kadın şarkıcıların sesleri ve kadın-erkeklerin ayaklarını yere vurarak raks ettiklerine dair bilgiler, Hindistan'da eski Türk rakslarının devam ettirildiğini göstermektedir. Bkz. Beyhaki, s. 311

⁸⁶ E. Türkmen, Emir Hüsrevî Dihlevî, s. 69 vd.

⁸⁷ en-Nizâmî el- 'Ârûzî, s. 152

⁸⁸ en-Nizâmî el- 'Ârûzî, s. 156; Bazı günümüz araştırmacılarına göre, bu rivayet uydurmadır. Bkz. A. Sayılı, a.g.m., s. 186 vd

⁸⁹ Ebû Saîd Ebû'l- Hayr'ın babası da yaptırdığı sarayın duvarlarına, dostu olan Sultan Mahmud ile askerleri ve fillerinin resimlerini naksettirmişti. Bkz. F. Attar, s. 796; S. K. Yetkin, *İslâm Mimarisi*, Ankara 1959, s. 77

⁹⁰ W. Durant, s. 138 vd.

⁹¹ Curfâdekânî, 249

⁹² Beyhakî, 729

⁹³ Bayur, *Hind. Tar.*, I,241; Merçil, *GDT*, 94; Nuhoglu, 33

⁹⁴ Merçil, *GDT*, 94

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

yazılmış çok sayıdaki eser doğrudan doğruya, dinin temellerini zayıflattığı kabul edilen vahdet-i vücûdçu görüşlere karşı kaleme alınmıştır.

Dönemin ünlü sûfilerinden Çırâğ-ı Dehlî bu iki görüş arasında denge kurmaya çalışmıştır. Ancak XV ve XVI. yüzyıl Hindistan'ında ortaya çıkan yeni mezhep ve felsefelerin pek çoğu vahdet-i vücûdçu esaslara dayanmaktadır. Şüttâriyye tarikatı ve Bakti (Bhakti), Revşeniyye (kurucusu Bâyezîd-i Ensârî) hareketleri gibi dinin zahirinden ziyade bâtınına önem veren bazı hareketler bu anlayışın tezahürleridir. Gavsîyye tarikatının kurucusu Şeyh Muhammed Gavs da Hindu felsefesini ve yoga prensiplerini sûfî geleneğine uyarlamaya çalışmıştır.

Bütün ülkeye hitap edecek ortak bir dinî kimlik arayışında olan Ekber Şah, kendi Dîn-i İlâhî düşüncesini geliştirirken geniş ölçüde vahdet-i vücûdçu görüşlerden faydalanmıştır. Ekber Şah'ın bu yöndeki müdahaleleri sert tepkilere yol açtı. Bu tepkiler bir taraftan Abdülhak ed-Dihlevî gibi âlimlerin hadis ve fıkıh eserleriyle, bir taraftan da İmâm-ı Rabbânînin Nakşibendiyye hareketiyle ortaya konulmuştur. Ekber Şah'tan sonra gelen sultanlar bu etkiyle Ekber'in düşüncelerinden uzaklaştılar. Özellikle Şah Cihan ile oğlu Evrengzîb tamamen İmâm-ı Rabbânî'nin fikirlerini benimsediler. Bununla birlikte iki farklı dinî anlayış mevcudiyetini korumaktaydı. Şah Cihan'ın büyük oğlu Dârâ Şükûh *Mecma'u'l- Bahreyn'i* yazdı ve *Upanişadlar'*ı tercüme etti; Evrengzîb ise *el-Fetâva'l- Âlemgîriyye'nin* derlenmesi için büyük gayret gösterdi. XVIII. yüzyılda Hindistan ulemâsının bu iki görüşü uzlaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Şah Veliyyullah ile Hâce Mîr Nasır ve Gulâm Yahya gibi Nakşibendî şeyhleri bunlar arasındadır.

Şah Veliyyullah'ın ictihad ruhu, dar anlamdaki mezhepçiliğin ve taassubun karşısındadır. Kendisi Kur'an'ı Farsça'ya, oğulları Abdülkâdir ed-Dihlevî ile Reffuddin ed-Dihlevî de Urduca'ya çevirerek müslümanlara İslâm'ın ana kaynağına ulaşabilme imkânı sağlamışlardır. Ayrıca oğullarıyla birlikte hadis ilmi çalışmalarına da yoğunluk kazandırmış ve bu alana önemli katkılarda bulunmuştur. Şah Veliyyullah'ın en büyük eseri *Hüccetullâhî'l- Bâliğa* Hindistan'da İslâm düşüncesinin klasikleri arasında yer alır.⁹⁵

“Şah Cihan devrinin asıl önemi gelişen Hint-Türk mimari üslûbundan gelmektedir. Bu üslûbun doruk noktasını teşkil eden Tac Mahal, hem sanat hem de estetik bakımdan büyüleyici bir güzelliğe sahiptir. Aynı şekilde Delhi'deki Lâl Kale ve Cuma Camii de bu dönemin ihtişamını yansıtan en önemli eserler arasında yer alır.”⁹⁶

İSLAM ÖNCESİ DÖNEM	
Sakalar	(Batı Hindistan, m.ö.l-m.s. I. yüzyıl)
Kusanlar	(Kuzey Hindistan-Orta Asya, 78-248)
Guptalar	(Kuzey Hindistan, 330-540)
Akhunlar	(Kuzeybatı Hindistan-Orta Asya, VI. yy)
İSLÂMİ DÖNEM	
GAZNELİLER	(Afganistan ve Hindistan, 963-1186)
GURLULAR	(Afganistan ve Hindistan, 1000-1215)
DELHİ SULTANLIĞI	(Kuzey ve Orta Hindistan, 1206-1526)
Memluk Sultanlar	(Kuzey ve Orta Hindistan, 1206-1290)
Halaciler	(Kuzey ve Orta Hindistan, 1290-1320)
Tuğluklular	(Kuzey ve Orta Hindistan, 1320-1414)
Seyyidler	(Kuzey ve Orta Hindistan, 1414-1451)
Lûdîler	(Kuzey ve Orta Hindistan, 1451-1526)
BENGAL SULTANLIĞI	(1337-1576)
İlyassâhîfer	(Bengal, 1345-1414, 1437-1487)

⁹⁵ Abdülhamit Bırışık, “Hindistan-Din” maddesi, *DİA*, XVIII, 86-87

⁹⁶ Özcan, “Hindistan-Tarih” maddesi, *DİA*, XVIII, 77

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Raca Canisa hanedanı	(Bengal, 1414-1436)
Habesiler	(Bengal, 1487-1494)
Hüseyinsâhîler	(Bengal, 1494-1539)
Sûriler	(Bengal, 1539-1564)
Kararaniler	(Bengal, 1564-1576)
KEŞMİR SULTANLIĞI	(1346-1589)
Sah Mirza Sivati hanedanı	(Keşmir, 1346-1526)
Gazi Han Cak hanedanı	(Keşmir, 1561-1589)
GUCERÂT SULTANLARI	(Gucerât, 1391-1583)
ŞARKÎ SULTANLIĞI	(Cavnûr, 1394-1479)
MÂLVÂ SULTANLIĞI	(1401-1531)
Gurlular	(Mâlvâ, 1401-1436)
Halaciler	(Mâlvâ, 1436-1531)
Lengâhlar	(Mûltan, 1437-1527)
BEHMENİ SULTANLARI	(Dekken, 1347-1527)
İmâdşâhîler	(Berâr, 1490-1574)
Nizamşâhîler	(Ahmednagar, 1490-1633)
Berîdşâhîler	(Bider, 1492-1619)
Âdilşâhîler	(Bicâpûr, 1489-1686)
Kutubşâhîler	(Cülkünde, 1512-1687)
Kandes Fârûki sultanları	(1370-1601)
Viyanager Devleti	(1339-1646)
Argun hanedanı	(Sind, XVI. yüzyıl)
BÂBÜRLÜLER	(1526-1858)
Bengal nevvâbları	(1703-1770)
Eved nevvâbları	(1724-1856)
Arcot nevvâbları	(1707-1858)
Haydarâbâd Nizamlığı	(1724-1948)
Meysûr Sultanlığı	(1761-1799)
Marata Pisveleri	(1714-1818)
Holkar hanedanı	(1728-1858)
Gaikwar hanedanı	(1721-1858)
Sindiya hanedanı	(1761-1858)
Pencap Sih yöneticileri	(1792-1849)
İngiliz genel valileri dönemi	(1834-1947)